

Úvodem k číslu věnovanému sociální stratifikaci

Na závěr úvodního slova k prvnímu číslu Sociologického časopisu věnovanému sociální stratifikaci (3/1991) jsme vyjádřili naději, že výzkum sociální struktury, po desetiletích živoření na okraji ideologicky přípustných témat, u nás opět zapustí kořeny a že autorů přispívajících k tomuto velkému tématu světové sociologie bude přibývat. Poněkud naivně jsme předpokládali, že probíhající transformace naší společnosti bude pro řadu domácích sociologů výzvou a neodolatelným pokušením využít toho, že žijí v ohnisku dramatického zvratu. Očekávali jsme, že se pokusí konfrontovat vlastní koncepce či hypotézy o vývoji nerovností a transformaci stratifikačního systému buď s domácími empirickými daty, nebo s teoretickými koncepcemi a hypotézami nabízenými autory ze zahraničí. Pro ně totiž vývoj ve střední a východní Evropě byl a stále je ohromným experimentem, na němž lze testovat řadu sociologicky i politicky atraktivních hypotéz.

Do doby, než vyšlo další číslo Sociologického časopisu věnované převážně sociální stratifikaci (5/1992), zajímavých a provokujících impulsů značně přibýlo. Časopis se snažil reagovat překlady dalších zahraničních statí. Domácí scéna se však nenechala příliš znepokojit, a tak se i v tomto směru hrálo téměř ve stejném obsazení jako předtím. Řada vyzrálých českých sociologů se rozhodla studovat spíše "sebe-sama" než dramaticky se měnící společnost, někteří studují jiná témata, mnozí se však věnují lukrativnějším výzkumným aktivitám, než je psaní odborných statí.

Přesto se opět pokoušíme české sociologické obci a jejím příznivcům předložit další "stratifikační" číslo Sociologického časopisu, tentokrát snad s ještě provokativnějšími tématy. Ve snaze vyvolat podněty pro diskusi k otázkám vývoje nerovností a sociální stratifikace v období postkomunistické transformace a s ohledem na to, že domácí zdroje jsou stále značně omezené, jsme opět sáhli po dvou statích zahraničních autorů. Navíc se snažíme ukázat, že studium sociálních nerovností není jen nekonečnou debatou o statistických tricích, kterým často rozumí jen pár zasvěcenců, nebo prezentací nekonečných tabulek obsahující skoro stejná čísla, ze kterých autor činí závěry o "signifikantních rozdílech".

Snad právě z tohoto důvodu zahajujeme toto číslo statí George Minka a Jeana-Charlese Szureka *"Strategie adaptace a konverze komunistických elit"*, která na jednu z dominantních otázek znepokojujících sociology zabývající se střední a východní Evropou, tj. "komu vlastně transformace otevírá cestu vzhůru?", odpovídá výzkumem opírajícím se o kvalitativní metody a pozorování vývoje v postkomunistických zemích. Pohybuje se na rozhraní dvou velkých témat přitahujících pozornost významných světových sociologů k dění ve střední a východní Evropě: tím prvním je cirkulace elit, což je téma převážně pro politické vědy, tím druhým jsou zdroje sociálního vzestupu a ekonomického úspěchu, tedy jedno z dominantních témat výzkumu sociální stratifikace.

Nepochybně v téže době, kdy Mink a Szurek sbírali materiál pro svoji studii o "rekonverzních" strategiích příslušníků bývalých elit, probíhalo u nás opakované

šetření dospělých jedinců z panelu "Rodina 1989". Vzhledem k tomu, že první šetření provedené na tomto panelu proběhlo šest měsíců před kolapsem komunistického režimu v Československu (květen-červen 1989), bylo by neodpustitelnou chybou, kdyby se opakované šetření, které se uskutečnilo na jaře roku 1992 (opět květen-červen), nepokusilo zachytit "strategie" životního úspěchu typické pro postkomunistickou transformaci, a to tím spíše, že respondenti již nemohli své "předrevoluční" životní situace, ani své tehdejší postoje přizpůsobit či přizdobit s ohledem na změněnou sociální a politickou situaci. Dvojice autorů Petr Matějů a Blanka Řeháková využila tento unikátní empirický materiál a jejich stať "*Revoluce pro koho?*" je pokusem o alternativní pohled na šance privilegovaných skupin minulého režimu znovu se objevit na špici sociální hierarchie, tentokrát v roli příslušníků rodící se třídy podnikatelů. Stať uvedené dvojice autorů je sice teoreticky i metodologicky mnohem více svázána s tradicemi stratifikačního než politologického výzkumu, nicméně - pokud jde o závěry - je neobyčejně kompatibilní s výše uvedeným pokusem francouzských autorů.

Druhou statí otevírající další velké téma sociální stratifikace, tj. úlohu třídních zdrojů v determinaci sklonů k různým formám tržní participace v postkomunistické Evropě, je příspěvek sociologů ze Státní univerzity v Iowě (Joseph Hraba, Allan McCutcheon, Betty Dobratz), kteří spolupracují s Jiřím Večerníkem a využívají dat výzkumů jeho týmu. Stať "*Třídní zdroje a participace na československé reformě*" je pokusem o nalezení specifických vlivů bohatství a vzdělání (které, jak víme z minulosti, ukazovaly minimální vzájemnou souvislost) na účast ve dvou odlišných formách tržní orientace: aktivní, tj. zahájení vlastního podnikání v rámci malé privatizace, a pasivní, tj. investování kupónů ve velké privatizaci. V takové analýze je samozřejmě třeba počítat s řadou zprostředkujících mechanismů, což autoři tuší a ve své analýze se pokoušejí vzít je v úvahu. Analýza samotná je zajímavá jak metodou, které se u nás většina sociologů stále ještě obává (konfirmační faktorová analýza a strukturní modelování), tak svými výsledky a závěry. Tato stať je i zajímavou výzvou, neboť data, na kterých je analýza provedena, pocházejí z podzimu roku 1990 a týkají se pouze intencí respondentů. Nyní však již známe výsledky uvedených projektů a také výzkumy "Ekonomických očekávání a postojů" pokračovaly. Nedošlo mezitím u analyzovaných třídních zdrojů k proměně jejich vlivů, či alespoň k modifikaci síly jejich efektů? To je otázka, která - doufejme - nezůstane bez odpovědi.

Další stať "*Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace*" je odpovědí na dvě výzvy. Autor Petr Matějů kriticky reaguje na všeobecně přijímanou teoretickou koncepci "tržního přechodu", kterou ve svých pracích postupně buduje americký sociolog čínského původu Viktor Nee, a současně navazuje na analytickou stať autorské dvojice T. Kolosi a A. Rona-Tas "Poslední bude první?", jejíž překlad jsme uveřejnili v čísle 5/1992. Otázka je poměrně prostá: Je možné proces sociální stratifikace ve východní Evropě vysvětlit proměnami ekonomického postavení určitých sociálních skupin (redistributoři, producenti atd.), jak se o to pokouší Nee, nebo je nezbytné uvažovat i specifické mobilitní vzorce, ve kterých se zhodnocují různé "kapitály" (lidský, politický, kulturní, sociální, ekonomický), jimiž jedinci disponují (nebo nedisponují), a které

"investují" či "konvertují" jeden na druhý v zájmu dosažení co nejvýhodnější pozice v období transformace? Na tuto otázku však stěží existuje jednoduchá odpověď. Autor se opírá o konceptuální aparát navržený Pierrem Bourdieuem (koncept různých forem kapitálu a jejich vzájemné konvertibility) a o data z již zmíněného opakovaného šetření na panelu "Rodina 1989", které proběhlo v roce 1992. Analýza jasně ukazuje, že hlavní (tj. relativně účinné) strategie ekonomického úspěchu v období postkomunistické transformace lze jen stěží vysvětlit, aniž uvažujeme konverze kapitálů, zejména konverzi politického a sociálního kapitálu v kapitál ekonomický. Jistým zklamáním může být závěr, že totiž očekávaná role kulturního kapitálu se zatím nepotvrdila. Optimisticky však vyznívá závěr, že lidský kapitál, tradičně reprezentovaný vzděláním, je - pokud jde o jeho vliv na příjem - na vzestupu.

Poslední stať ze série příspěvků do "stratifikační" části tohoto čísla jako jediná míří do subjektivních dimenzí sociální stratifikace. Její titul je přímočarý, stejně jako její obsah: *"Prestiž povolání v roce 1992 v České republice"*. Autoři stať Milan Tuček a Pavel Machonin využívají dat o prestiži povolání z výzkumu provedeného na podzim roku 1992 k tomu, aby odpověděli na dvě hlavní otázky: k jakým specifickým změnám v prestiži u nás dochází v souvislosti s transformací politického, ekonomického a zaměstnaneckého systému a jak mnoho či jak málo se systém sociální prestiže povolání, výrazně poznamenaný dlouhodobým působením socialistické ideologie a distribuční praxe, přibližuje určitému "univerzálnímu" systému, který je reprezentován tzv. Mezinárodní standardní škálou prestiže povolání vyvinutou D. Treimanem. Je to stať podávající základní informaci, to však neznamená, že - podobně jako všechny ostatní staťi v tomto čísle - nemůže být zdrojem pro diskusi, výzvou k hlubšímu pohledu na určitý jev, či k prezentování výsledků vlastních analýz vedoucích k závěrům odlišným od těch, které formulují autoři staťi vybraných do tohoto čísla.

Sociální stratifikaci je vlastně věnován i náš *Dokument*. Kdo ale bude mít dojem, že není ani tak o stratifikaci jako o něčem úplně jiném, z hlediska budoucnosti české sociologie mnohem důležitějším, bude mít pravdu.

Stejně jako minule vyjadřujeme naději, že při výběru staťi pro příští číslo Sociologického časopisu věnované sociální stratifikaci, které plánujeme na příští rok, bude mít redakce spíše starosti se spravedlivým výběrem z mnoha došlých příspěvků než se sháněním staťi, aby takové číslo vůbec mohlo vyjít. To se ostatně týká i jiných tematických okruhů.

Petr Matějů, Jiří Večerník

